

Ellentmondások a beruházási vásárlóerő szabályozása és a vállalatoknál képződő fejlesztési források között

(Szempontok a pénzügyi szabályozás hatásvizsgálatához)

A jövedelem keletkezése, elosztása és újraelosztása alapvetően meghatározza a jövedelemmel való rendelkezés megszerzéséért munkálkodók magatartását. A jövedelemfolyamatokat alakító pénzügyi szabályozás feladata az, hogy elősegítse a gazdaságpolitikai célok megvalósítását és korlátozza az ezzel ellentétes tendenciák érvényesülését. E feladat kettős követelményt támaszt. A szabályozásnak egyrészt korlátoznia kell, hogy a népgazdaságban megtermelt összes jövedelemből csak annyi legyen elkölthető, amennyi az ország általános pénzügyi egyensúlyi követelményeinek megfelel. Ugyanakkor mind a jövedelem termelése, mind pedig felhasználása fázisában olyan közeget kell fenntartania, ami elősegíti a gazdálkodás eredményességének növekedését.

E kettő (az egyensúlyi és az ösztönzési funkció) sok esetben nehezen egyeztethető össze. A konfliktus sajátos megjelenését tanulmányozhatjuk a beruházási vásárlóerő szabályozásának példáján. A jövedelem felhasználása alig befolyásolható. Így a szabályozás beszorul a jövedelem keletkezésének és újraelosztásának fázisaiba.¹ Itt azonban már nem egyszerűen a keresletkínálat kiegyensúlyozását szolgáló jövedelemmozgásokat szabályoz, hanem a jövedelem termelésének folyamataiban is mély nyomokat hagy, tartós elváltozásokat okoz.

Az alkalmazkodási reakciók kvantitatív módon megragadható deformációinak vizsgálata kettős célt szolgál. Segít a vállalati viselkedés sajátos motívumainak felderítésében, másrészt támpontokat nyújt az érintett szabályozóelem hatásmechanizmusának és hatásosságának értékeléséhez. E kettős célt az alábbi szempontok érvényesítése segítségével igyekeztük megközelíteni:

a) Mivel a szabályozás részletesen rögzített számviteli és elszámolási rendre épül, az elemzést is ebbe a keretbe kell illeszteni. Tehát a rendszer kategóriáit igyekeztük alkalmazni, vállalva a precízkedéssel járó nehézségeket.

Kerültük olyan definíciók bevezetését, amelyek nem épültek még be az elszámolási rendszerbe, bár alkalmazásukkal egyszerűsíthetnénk a tárgyalást. A konvenciók tiszteletben tartása nemcsak a szabályozóelemhez köthető konkrétságra való törekvésből származik. Csak a mérlegbeszámolókat adataira építhettük az összefüggések kvantifikálását. A bennük rejlő információ értéke

¹ GÁLIK L. [3] és [4] közül egy csoportosítást az 1982-ben érvényben levő 226 szabályozóelemeiről. GÁLIK L. [4] 2. és 3. mellékletében ismerteti a szabályozók elemekre bontását és azok három csoportba osztásának szempontjait. Megkülönböztet jövedelem alakító, jövedelem felosztást (újraelosztást) befolyásoló és jövedelem felhasználást érintő szabályozóelemeket. Közölt adataiból némi számolással kiderül, hogy a szabályozó elemek 52,6%-a az első csoportba tartozik, és csupán 28,3%-a tekinthető a felhasználást szabályozó elemnek.

azonban csak akkor őrizhető meg, ha igazodunk a számviteli előírások tartalmi összefüggéseihez.

b) A pénzügyi szabályozás eredménye a vállalat reagálásától függ. Eltérő vállalati viselkedés mellett a szabályozó elem hatása is másként jelenhet meg. Hogy egyáltalán valamit is láthassunk a tényleges hatásból, alapvetően fontos, hogy a vállalatok viselkedés szerint többé kevésbé homogén mintáján határozzuk meg a statisztikai összefüggéseket. Mai szabályozási rendszerünket az jellemzi, hogy elsősorban a jövedelemmel való *rendelkezés* korlátozásán keresztül hat a jövedelem felhasználás arányaira. Kisebb súlya van a *felhasználás* befolyásolása azon módszereinek, amelyek a rendelkezésre álló jövedelem felhasználási irányai közötti választás önkéntességét nem sértik.

A szabályozásnak a vállalatra gyakorolt hatása nagy mértékben függ attól, hogy a vállalat milyen jövedelmet ért el a folyó évi gazdálkodásban. Kézenfekvő tehát, hogy esetünkben homogenizálási kritériumként a jövedelmezőséget² válasszuk.

c) Módszerünk és következtetéseink érvényességének kiterjedését az elemzésbe be nem vont tényezők határozzák meg. Részletesebben csupán szabályozási kérdésekkel foglalkozunk. A gazdaság működési mechanizmusainak teljesítményrontó elemei azonban nem kezelhetők kizárólag a szabályozók módosításával.

A gazdasági teljesítmény alakulása a gazdaságpolitikára vezethető vissza. A szabályozórendszer csupán egyik eleme a gazdaságpolitikát megvalósító gazdaságirányítási rendszernek. A vállalatok szabályozási reakcióinak kizárólag mérlegadatokra alapozott vizsgálata ezért csak meglehetősen körülhatárolt képet adhat a tényezők közötti összefüggésekről. E vizsgálatok korlátaival részletesen foglalkozik NYIKOS L. [6].

I. A fejlesztési források összetétele

A jelenlegi szabályozásban a vállalat fejlesztési forrásainak képződését több fontos tényező befolyásolja. A vállalati források évenkénti növekményének egy részét az amortizáció nem központosított része alkotja, másik részét a nyereségből képzik meghatározott adózási és alapképzési szabályok szerint, de más források szerepe is igen jelentős. Az 1359 *iparvállalat* 1982. december 31-i mérlegbeszámolója alapján a vállalatfejlesztési pénzeszközök forrásainak 28,6 százaléka képződött előző évi nyereségből, 28,2 százaléka amortizációból, míg a korábbi képzésből beruházási célbetétszámlákon lévő pénz adta a fejlesztési alap 19,3 százalékát. A fejlesztési alap 15,3 százalékának forrása trösztön belüli alap átvétel volt. A források fennmaradó 8,6 százalékára a mérleg³ további 24 különféle tételt sorol fel.

A nyereségági fejlesztési forrásképződés néhány összefüggését vizsgálva a szabályozás egyik olyan kényszerpályáját tárhatjuk fel, mely igen veszélyes következményekkel járó kontraszelekciónak eredményez. Az amortizáció ági

² A jövedelmezőség alatt a bérszabályozásban alkalmazott eszköz + bér-arányos eredményt értjük.

³ A fejlesztési források mérlegét a MNB által alkalmazott módszer szerint állítottuk össze *A mérlegbeszámoló adatainak hasznosítása* [10] című kiadványában szereplő hivatkozások szerint.

forrás elméleti és gyakorlati problémáiról alapos áttekintést ad BÉLYÁCZ I. [2]. Ezekre itt nem térünk ki.

A nyereségági fejlesztési alapképzés vizsgálatának fontosságát a fejlesztés forrásokon belüli jelentős súlyánál is jobban indokolja a beruházási vásárlóerő szabályozásban játszott kulcsszerepe.

2. A nyereségági fejlesztési forrásképződés tényezői

A jövedelemfolyamatoknak a nyereségági fejlesztési alapképzést befolyásoló elemeit az elszámolás alapjául szolgáló nyereségből kiindulva az 1. táblázat foglalja össze a népgazdasági mérlegrendszerben használatos kategóriáknak megfelelően. A vállalatfejlesztési források képződésére ható tényezőket egyelőre a táblázatban bemutatott mérlegösszefüggések keretein belül elemezzük. Az elemzésnek a mérlegrendszer kereteihez való igazításával az a célunk, hogy a szabályozó rendszernek a vállalati szinten és a nagyobb aggregátumok szintjén egyaránt megjelenő, így tendenciájában jellegzetes összefüggéseit bemutassuk.

Olyan összefüggéseket keresünk, melyek minden vállalat mérlegében azonos irányú hatás formájában öltenek testet, így a vállalati mérlegek összesítésekor nem tűnnek el. Az egyirányú hatás miatt ezek az összefüggések a vállalati mérlegek összesítésében határozottabban előtűnnek, míg az egyedi eltéréseket kifejező „színek” elszürkülnek. A rendszer immanens összefüggésének elemzésére ezért esetünkben alkalmasabbnak ígérkeznek az iparvállalatok összesített adatai. A vállalati mérlegbizonylatokra lebontott mérlegséma biztosítja a vállalati adatok olyan aggregálását, mely a vállalati jövedelemszabályozás rendszerének összefüggéseit az elemzés számára sértetlenül hagyja.

A vállalatnál maradó nyereséget (gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelmet), melyből a vállalatok nyereségági fejlesztési forrásait képzik, a nyereség nagysága, a nyereségből fizetett adók és a nyereségrészesedés alakulása alapvetően befolyásolja. Mivel a nyereségrészesedés összegében alig történt változás az 1980–1982-es időszakban (és ez a nyereségnek különben

1. táblázat

A nyereségági fejlesztési alapképzést befolyásoló jövedelemcsatornák

Az elszámolás alapjául szolgáló nyereség

- nyereséget terhelő adók
- nyereségrészesedés és a vezetők prémiumkiegészítése

A gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem

- tartalékalap képzése és visszafizetése
- + tartalékalap felhasználása
- szociális és kulturális alap kiegészítése
- + veszteség

Nyereségági fejlesztési alapképzés

Megjegyzés: A kategóriák szabatos definíciói és a mérlegbizonylatokra való hivatkozások megtalálhatók: RÉBAYNÉ DR. MÁTHÉ GIZELLA [8] tanulmányában.

is csak 4–5 százaléka), a vállalatnál maradó nyereség mozgását a nyereségből fizetett adók mozgása határozza meg. Ha ezek az adók olyan típusúak, hogy többé kevésbé állandó összegű adóbevételt biztosítanak a költségvetésnek, akkor a nyereség növekedésével növekszik a vállalatnál maradó nyereség aránya is, nemcsak összege, míg a nyereség csökkenése esetén a vállalatnál maradó rész aránya is csökken.

A nyereség és a vállalatnál maradó nyereség változásának üteme csak akkor lehet azonos, ha a nyereségből fizetett adó olyan érzékenyen reagál a nyereség összegének változására, hogy a vállalat és a költségvetés részesedésének aránya nem változik. Ez ugyanígy igaz az egyes vállalat esetére is. A nyereség változására érzékeny adók mellett a vállalatok jövedelmezőségi eltéréseiktől többé kevésbé függetlenül adódó arányban részesednek nyereségükből. A nyereségből fizetett adó túl magas és progresszíven növekvő kulcsa ily módon a nyereségben való érdekeltiséget erősen mérsékli.

Az iparvállalatok összegét tekintve a 2. táblázat első és második sorának összevetéséből látjuk, hogy a vállalatnál maradó nyereség növekedési üteme az adózatlan nyereség növekedési ütemével azonos irányban, de azt némileg meghaladó kilengésekkel ingadozik. Ezzel szemben a nyereségági fejlesztési alapképzés növekedési üteme mind a nyereség, mind a vállalatnál maradó nyereség (gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem) növekedési ütemével ellentétes irányban ingadozik. E jelenség mögött a pénzügyi szabályozás jellegzetes összefüggései húzódnak meg.⁴ A pénzügyi szabályozás egyensúlyi (vásárlóerőszabályozási) funkcióját alapvetően nem a jövedelmek felhasználási módozatainak befolyásolása útján érvényesíti, hanem azt meg-

2. táblázat

A nyereségági fejlesztési alapképzésre ható tényezők az iparban¹

		1980/1979	1981/1980	1982/1981
Elszámolás alapjául szolgáló nyereség	növekedési ütem (%)	- 18,95	+ 20,39	- 1,19
Gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem		- 23,06	+ 20,93	- 9,28
Nyereségági fejlesztési alapképzés		+ 1,92	- 1,19	+ 5,19
Tartalékalap felhasználás (+) valamint képzés és visszapótlás (-) egyenlege ²	növekedés (+), ill. csökkenés (-) (mFt)	+ 9840	- 6721	+ 4079
Veszteség		- 998	+ 723	+ 432

Megjegyzés: ¹ A vállalati mérlegbeszámolók alapján, az ipar összes vállalatára összesítve

² A tartalékalap képzés és felhasználás egyenlege a nyereségági fejlesztési alapképzésre gyakorolt hatásának megfelelő előjellel szerepel, ami fordítottja az egyenleg szokásos értelmezésének

⁴ Mivel az azonos időszak nyereségének és a nyereségági fejlesztési alapképzésének a növekedési ütemét vetjük össze, így e jelenség magyarázata nem lehet a két változó késleltetett egyirányú mozgása, hanem nagyon határozottan ellentétes irányú összefüggés látszik érvényesülni e növekedési ütemek között.

előzően a jövedelmek keletkezése, elosztása és újraelosztása fázisaiban a *jövedelemmel való rendelkezést* igyekszik céljainak megfelelően korlátozni. A vállalatfejlesztési forrásképződés terén ennek egyik legfőbb eszköze a kötelező tartalékolási rendszer volt.

A kötelező tartalékolásnak eszközként való működtetése a beruházási vásárlóerő szabályozásában a nyolcvanas évek körülményei között olyan ellentmondásokat szült, hogy meg kellett szüntetni e szabályozóelemet.⁵ Működésének történetét és hatásmechanizmusát azonban érdemes áttekinteni, mert ezen keresztül a vásárlóerőszabályozás alapvető jellemzőiről is képet alkothatunk.

A nyereség és a nyereségági fejlesztési forrásképződés összefüggésének tényezőit bemutató 2. táblázatban már nem szerepeltettük az 1. táblázatban rendszerezett tényezők közül csak a fontosabbakat.⁶

A 2. táblázat adatai azt mutatják, hogy a nyereség csökkenése és ezzel párhuzamosan a vállalatnál maradó nyereség csökkenése a nyereségági fejlesztési forrás képződésére is csökkentőleg hatna, ha e hatást a tartalékalapok működése nem semlegesítené. A nyereség csökkenésének (és hasonlóan a növekedésének) a nyereségből képzett fejlesztési alapokra gyakorolt hatását a tartalékalapok mozgása azonban nem egyszerűen semlegesíti, hanem ellenkezőjébe fordítja azt. A nyereség csökkenése (növekedése) idején olyan mértékben csökken (nő) a tartalékalap képzés és nő (csökken) a felhasználás, hogy az ellenkezőjébe fordítja a nyereségváltozásból adódó nyereségági fejlesztési forrásképződés *változásának irányát*.

3. A tartalékolási rendszer és a beruházási vásárlóerő szabályozása⁷

A tartalékalapok mozgását részletesebben is bemutatja a 3. táblázat. Ebből látható, hogy a nyereségből képzett fejlesztési alapnak és a nyereségnek eltérő irányú változásait a *kötelező* tartalékalapok mozgása váltotta ki, míg az önkéntesen képzett tartalékok mozgása elhanyagolható mértékű, de inkább az előzővel ellentétes irányú hatást jelez.

A kötelező tartalékolást az 1968-as reform azzal a céllal vezette be, hogy az új szabályozás körülményei között hozott döntések esetleges kedvezőtlen következményeinek áthidalására biztosítsa a vállalati kockázat pénzügyi hátterét akkor is, ha a tartalékolás szükségességét a vállalatvezetés nem ismerné fel.

A kötelező tartalékolás kockázatviselő funkciója azonban már kezdettől fogva nem érvényesülhetett teljesen. Létrehozásának körülményei egyértelműen a vásárlóerő szabályozás szempontjainak érvényesítésére utalnak. A képzést szabályozó (11/1967. (XI. 24.) PM számú) rendelet átmeneti rendelkezéseiben előírja többek között, hogy az 1967. évi eredmények után elszámolható vállalatfejlesztési alap 60 százalékát 1968. évben a tartalékalapba kell helyezni. De a kötelező tartalékalap felhasználásának szabályozásá-

⁵ A kötelező tartalékolás megszűnéséről a 35/1983 (XI. 12.) PM sz. rendelet intézkedett.

⁶ Az 1. táblázatban még szereplő egyéb tényezők hatása elhanyagolható: a szociális és kulturális alap kiegészítése a vállalatnál maradó nyereség 0,1 ezrelékét sem éri el.

⁷ A tartalékalapok szabályozásának áttekintésében felhasználtuk *Surányi Imrénének* a vállalatok kötelező tartalékalap képzése helyzetéről és a tartalékolási rendszer továbbfejlesztéséről szóló munkaanyagát (Kézirat, 1982. Pénzügyminisztérium).

3. táblázat

A tartalékalap képzés és felhasználás egyenlegének változása az iparban

Millió forint

		1980—1979	1981—1980	1982—1981
A tartalékalap képzése és visszapótlása	Növekedés (+), csökkenés (-)	- 4936	+ 3079	- 1443
A tartalékalap felhasználása		+ 4904	- 3642	+ 2636
A tartalékalap képzés, visszapótlás (+) és felhasználás (-) egyenlege		- 9840	+ 6721	- 4079
Kötelező tartalékalap képzés, visszapótlás (+) és felhasználás (-) egyenlege		- 9830	+ 6759	- 4583
Egyéb tartalékalapok képzése (+) és felhasználása (-) egyenlege		- 10	- 38	+ 504

ban is hamar előtérbe kerülnek a vásárlóerő szabályozását szolgáló megoldások. A kötelező tartalékolás bevezetésekor még úgy szolt a szabály (13/1967. (XI. 24.) *PM számú rendelet* 4. §), hogy a tartalékalapot rendeltetés-szerű felhasználásig a vállalatok forgóeszközeik finanszírozására használhatják fel, vagy tartós betétként (kamat ellenében) elhelyezhetik a banknál. 1969. január 1-től azonban már elkülönített bankszámlán kell elhelyezni, és a vállalatok csak a gazdálkodási nehézségek meghatározott eseteiben rendelkezhetnek az alap pénzeszközeivel, azt likviditási zavarok esetén nem vehetik igénybe (32/1968. (XII. 15.) *PM számú rendelet*).

Az 1968 utáni időszakban csaknem minden évben módosították a képzést és a felhasználást, de ezek a vállalat kockázatvállalási képességét alig (és rendszerint a visszalépések korrigálásaként) bővítették, alapvetően a vásárlóerő szabályozó szerepet erősítették. Egyre szűkült a tartalékalap kockázatviselő funkciójának érvényesülési lehetősége. Ezzel párhuzamosan létrejöttek a tartalékolás eredeti funkciójának megfelelő különféle önkéntes tartalékalapok (elkülönített alapok, árkokázati alapok), és ezek kiegészítéseként továbbra is igen kiterjedten fennmaradtak a burkolt tartalékolás különféle formái, a főlös kapacitás-, munkaerő- és készlet tartalékok és a velük összefüggő költség-gazdálkodási lazaságok. A kötelező és az önkéntes tartalékok együttesen már olyan mértékű túlbiztosítást eredményeztek, mely akadályozta a vállalati gazdálkodás szükséges alkalmazkodási folyamatait. És leginkább ott bénította meg az átalakulást, ahol erre a legnagyobb szükség lett volna: a kevésbé hatékony területeken.

Ugyanakkor a jövedelmezően gazdálkodók mozgásterületét is korlátozta, hiszen a növekvő képzési kötelezettség tőlük vont el forrást. E kontraszelektív hatása annál élesebben jelentkezett, minél szigorúbbá váltak a gazdálkodási körülmények, minél nagyobb terheket kellett viselniük a hatékonyan gazdálkodóknak. A vásárlóerő szabályozásának alárendelt tartalékolás óhatatlanul vásárlóerő szabályozási feszültségeket keltett: újratermelte az elvonás kény-

szerét azokon a területeken, ahol jövedelem keletkezett és ezzel fékezte a jövedelmező gazdálkodás kibontakozásának lehetőségeit.

A dinamikus vállalatok helyzetét elemezve RÁDAY L. [7] tanulmánya is kiemeli, hogy a tartalékalap-szabályozás hátrányos helyzetbe hozza őket.

Ha a tartalékolásról leválasztjuk a gondokat okozó vásárlóerő szabályozási funkciókat, akkor értelmét veszti a képzés kötelező előírása. A képzés *kötelező* előírásának megszüntetésével lehetővé válna, hogy a vállalatok valóságos kockázati terhelésének megfelelően rugalmasan változó biztonsági tartalékolással csökkenthessék döntéseik kockázatát, megteremtve az ésszerű kockázatvállalás feltételeit. Ennek érdekében az 1984. évi szabályozó módosítások során megszűnt a tartalékolás kötelező előírása.

4. Az ellentmondás megjelenése a vállalatoknál

Eddigi megállapításainkat az összes iparvállalat összevont mérlegei alá támasztják. Az összevont mérlegek azonban csak olyan összefüggések elemzésére alkalmasak, melyekkel szemben az aggregálás közömbös. Az aggregálást akkor tekintjük semlegesnek, ha a vizsgált tényezők között ugyanaz az összefüggés teljesül minden vállalatnál.

Ha azonban két adat között az egyik vállalat esetében más hatásokat tükröző összefüggés van mint a másik vállalatnál, akkor az összevonás után az aggregált adatok közötti reláció sem az egyik vállalatra, sem a másik vállalatra jellemző összefüggést nem tükrözi már.

Vizsgálatunk eddigi eredményét úgy foglalhatjuk össze, hogy a nyereségnek egyik évről a másikra bekövetkező szeszélyes ingadozásai közepette a kötelező tartalék beruházási vásárlóerőt szabályozó szerepében a nyereségváltozást túlkompenzálva ellentmondásosan működött. Az összefüggés ellentmondásosága azonban nemcsak a nyereség *időbeli* változásai síkján merül fel, hanem a jövedelmezőség vállalatok közötti eltérései, az egy időpontban vizsgált *keresztmetszet* síkján is.

Megvizsgáltuk a nyereségági fejlesztési forrásképződés és a vállalatok számos más jellemzője közötti összefüggést. E jellemzők között a vállalatnövekedés néhány mutatója is szerepelt. E mutatók képzéséhez csak olyan vállalatokat használhattunk fel, melyek törzsszámuk alapján a vizsgált időszakban (1979–1982) összehasonlíthatóak voltak. Emiatt az 1982-ben létező 1359 iparvállalat és szövetkezet közül 248-at el kellett hagynunk, és az összehasonlítható 1111 vállalat adatán folytattuk az összefüggések vizsgálatát.

A nyereségági fejlesztési alapképzés és a tartalékalap képzés és felhasználás egyenlege között a keresztmetszeti vizsgálatoknál ritkán tapasztalt szoros összefüggés tűnik elő. A méretkorreláció zavaró hatásainak kiküszöbölése érdekében a jövedelmezőségi mutató nevezőjére vetített mutatók közötti korrelációt vizsgáltuk. (A jövedelmezőségi mutató nevezőjét a szabályozásban alkalmazott előírások szerint számítottuk: az állóeszközök és a készletek kronológikus átlagának, valamint a bérszabályozás szerinti bérnek az összege adja a jövedelmezőségi mutató nevezőjét. E kategóriák mérleghivatkozásait megadja például TOMPA M. [9] 184. o.)

Bár az elemzés eddigi megállapításai alapján a nyereségági fejlesztési alapképzés és a tartalékalap változása között a keresztmetszeti vetületben is negatív korrelációt várunk, ez azonban nem jelenti azt, hogy olyasféle összefüggésre

A nyereségági fejlesztési alapképzés korrelációja a tartalékalap

	1	2	3	4	
	vállalatok azon csoportjában, melyek				
	0 %-a alatt	0–50	50–80	80–90 százaléka	
Vállalatok száma	27	118	126	50	
Jövedelmezőség átlaga ¹ (szórása)	–2.42 (3.24)	4.47 (2.79)	9.22 (4.23)	12.42 (4.30)	
A nyereség- ági fejlesztési alap- képzés korrelációja a	tartalékalap képzés- felhasználás egyenle- gével ²	–0.978	–0.825	–0.679	–0.258
	nyereséggel ²	0.029	0.173	0.420	0.641

¹ A csoportba sorolásnál a vizsgált vállalatok jövedelmezőségét az ágazatonkénti *összes* de a táblázat 2. sorában a csoportba kerülő vállalatok jövedelmezőségének számtani átlaga

² A méretkorreláció hatásainak kiküszöbölése érdekében a változók *eszköz + bérre* vetített

gondolunk, hogy a *nyereség szintjétől függetlenül* a vállalat nyereségági fejlesztési alapja annál nagyobb, minél alacsonyabb a tartalékalap képzés és felhasználás egyenlege. Sem egyik, sem másik tényező nagysága nem független a vállalat jövedelmezőségi szintjétől.

Viszonylag azonos jövedelmezőségű vállalatok esetében azonban már határozottan előtűnik a fordított kapcsolat. A 4. táblázat ismerteti az 1982-es vállalati adatokkal végzett számítások erre vonatkozó eredményeit.⁸

A vállalatokat saját ágazatuk átlagos jövedelmezőségéhez viszonyítva soroltuk csoportokba, mivel feltételezzük, hogy az ágazaton belüli jövedelmezőségi pozíció függ össze a viselkedési jellemzőkkel, míg az ágazatok átlagos jövedelmezőségének eltérései a vállalat számára külső adottságként jelentkező tényezők függvénye.

A 4. táblázatban a 4. és a 10. vállalatcsoportot kivéve látható, hogy a vállalatok *eszköz + bérre* vetített nyereségági fejlesztési alapképzése többnyire szoros *negatív* korrelációban áll a tartalékalap változás *eszköz + bérre* vetített értékével, míg a jövedelmezőséggel (*eszköz + bér arányos nyereséggel*) alig van kapcsolatban. Ez megerősíti az előző rész megállapításait, és összecseng KORNAI J. – MATITS Á. [5] eredményeivel, melyek szerint a beruházás és a jövedelmezőség között nem mutatható ki kapcsolat. Bár ellenvetésként fel-

⁸ A hányados jellegű mutatók közötti korreláció számításának számos buktatója van. Ezeket szépen rendszerezve mutatja be D. A. BELSLEY [1] cikke. A deflálás bizonyos esetekben torzítást okozhat és az eredeti változók közötti korrelációt nem tükrözi megfelelően a deflált változók közötti korreláció. Súlyos torzítás veszélye különösen akkor fenyeget, ha a deflátornak választott változó nullához közeli értéket is felvehet. Azonban a vállalatnagyság mutatóit választva deflátorként a torzítás gyakorlatilag nem jelentkezik olyan mértékben, hogy az az alkalmazásoknál lényeges problémát okozzon. Erre Belsley is rámutat a 927. oldalon.

változással valamint a nyereséggel vállalatcsoportonként

5	6	7	8	9	10	Összesen	
jövedelmezősége ágazatok átlagos eszköz + bérarányos jövedelmezőségének							270%-a fölött
90—100	100—110	110—120	120—190	190—270			
között volt 1982-ben							
53	58	51	329	175	124	1111	
13.11 (4.46)	13.86 (4.09)	16.91 (5.75)	21.03 (6.82)	30.05 (10.94)	42.77 (27.28)	19.88 (15.95)	
-0.678	-0.617	-0.818	-0.574	-0.496	-0.097	-0.160	
0.171	0.274	0.468	0.390	0.284	0.845	0.753	

eredmény/összes eszköz + bér mutatóhoz viszonyítjuk (a jövedelmezőség közgazdasági átlaga), szerepel.

értékei közötti korrelációt számítottak.

hozható, hogy a vállalatok természetes magatartása lenne, ha az időszakosan elért magasabb nyereségből többet tartalékolnának. Sőt, még az sem kifogásolható, hogy a tartalékolás semlegesíti a forrásképződés jövedelemingadozásból származó eltéréseit, hiszen éppen jövőbeli befektetésekre is tartalékolhatnak a vállalatok. Csakhogy a kötelező tartalék igen korlátozottan használható fel fejlesztésre, hiszen még a folyó jövedelmek kiegészítésére való felhasználást is szigorú kötöttségek korlátozták.

5. Az eszközáramlás kényszerpályái és a „beruházási éhség”

A vállalati gazdálkodásnak a nyereségben kifejeződő eredményessége hozzájárul azon források létrejöttéhez és bővüléséhez, melyekben a dolgozó kollektíva jutalmazása (nyereségrészesedésből), az állami feladatok ellátáshoz szükséges kiadások (nyereségből fizetett adókból) valamint a gazdálkodás eszközeinek, a vállalati vagyonnak a bővülése (fejlesztési alap, tartalékalapok stb.) finanszírozható. A bővítésére rendelkezésre álló források felhasználása alapvetően befolyásolja a termelés későbbi eredményességét, és így szélesebb értelemben az egész társadalom jövőbeli anyagi lehetőségeit. A nyereségből képződő fejlesztési források olyan felhasználási módjait kell biztosítani, hogy a források a jövedelmező beruházási lehetőségekhez áramoljanak. A vállalatok fejlesztési forrásai ma még számos esetben kényszerpályán mozogva az állóeszközök vagy a készletek növekedésében találnak csak befektetési formát. A vállalati vagyon befektetése más vállalatnál nem számottevő vállalatunk vagyonmérésében.

A befektetés forrásának létrejötte és az ésszerű befektetési lehetőség nem csak térben, hanem időben is elválik egymástól. Ha bizonyosan a vállalat

belül fog létrejönni a forrás célszerű befektetésének lehetősége, de sok ok miatt ez később valósítható csak meg, akkor is ésszerűbb a létrejövő forrást úgy kihelyezni, hogy szükség esetén az időközben esedékessé váló célra igénybe lehessen majd venni.

Ez ideig azonban a vállalatokat arra készítettük, hogy fejlesztési forrásaitak a lehető leghamarabb állóeszközeik és készleteik növelésére fordítsák. A jövedelemszabályozás ma a jövedelmek keletkezését akarja szabályozni és nem a jövedelmek felhasználását, ami azt jelenti, hogy a kívánatos eltérő jövedelemtermelés esetén a jövedelemmel való rendelkezést igyekszik korrigálni utólagos, esetleg visszamenőleges hatályú jövedelemelvonás vagy befagyasztás útján. E beavatkozások leginkább a saját rendelkezésű fejlesztési forrásokat érintik, továbbá azokat a pénzügyi eszközöket, melyek könnyen ilyen forrássá alakíthatók. A vállalat az ilyen beavatkozás hátrányait úgy kerülheti el, ha a megtermelt saját rendelkezésű jövedelmét elkölti, mielőtt még a beavatkozás megszüntetné e jövedelem bizonyos része feletti rendelkezési jogát.

Az effajta ésszerűtlen befektetések alacsony hozama a valóságosnál kedvezőbb színben tünteti fel a valóban ésszerű befektetéseket, melyekre így a reális lehetőségeket túlfeszítve is érdemesnek látszik előteremteni a forrást. Természetesen az igazi túlberuházás nem ezeknél jön létre, hanem az eszközáramlás korlátozottsága miatti kényszeredett befektetéseknél, melyekre bőven megvan a pénzügyi fedezet, csak a felhasználási lehetőség korlátozódik a vállalat állóeszközeit vagy készleteit növelő megoldásokra.

A beruházási vásárlóerő szabályozásában a különféle elemek kombinálásának napjainkban az az alapvető célja, hogy a beruházás túlfutását megakadályozza. A szabályozás nem lesz eredményes, ha csupán a fejlesztési források *képződését* mérsékeli, korlátozza.

Valószínűleg nem ezzel egyenrangú, hanem nagyobb jelentőségű a szabályozásnak a fejlesztési források *felhasználására* gyakorolt hatása. Az eszközáramlást segítő szabályozó elemek a kényszerpályák oldásával mérsékelhetik a beruházásokat azáltal is, hogy a kényszeredett befektetéseket a vállalat számára is ésszerűtlenné teszik. A más vállalkozásokban, nagyobb hozamot ígérő befektetésekből való részvétel lehetőségével elérhető, hogy a jobb híján létrejövő befektetések forrásai felszabadulnak a valóban szükséges beruházások céljaira és ezek nem feszítik túl az éppen rendelkezésre álló kereteket. A szabályozás szempontjából ez azt jelenti, hogy *nem a vállalatnál képződő forrást, hanem azt a piacot kell szabályozni, ahol ez a forrás megjelenik vásárlóerőként.*

A fejlesztési források felhasználásában a hatékonysági szempontokat is jobban érvényesítené és a szabályozási célok elérését is elősegítené az olyan befektetési módozatok elterjesztése, melyek megkönnyítenék a pénzügyi eszközök mobilizálását. A vállalatok közötti forrásátadás olyan új formái, mint például a *kötvény*, a fejlesztési forrásokat azokra a területekre áramoltatja, ahol a kötvénykibocsátást indokló ésszerű befektetési lehetőség van, és olyan területekről von el forrást, ahol felhasználása csak kevésbé eredményes lehetne.

Az általánosabb probléma azonban nem az, hogy a vállalat nem tud mit kezdeni fejlesztési forrásaival, hanem hogy a forrás létrejött pillanatában éppen nem rendelkezik eléggé hatékony befektetési lehetőséggel. De a közeli jövőben bizonyosan szüksége lenne pénzeszközeire, melyeket addig is célszerű lenne átengedni olyan vállalkozások finanszírozásához, melyek bőven kifizetődnének, de melyekhez éppen az adott területen és éppen abban az időszakban nem teremtődött meg a forrás.

Az átengedett források alapján létrejövő követelések piaci forgalma nélkül a forrásátadás semmilyen formája nem orvosolhatja a vállalat azon problémáját, hogy a fejlesztési források képződése és felhasználásuk ésszerű lehetőségei *időben* elválnak. A befektetések ésszerűsége mindaddig nem válhat kizárólagos kritériummá, amíg a vállalat nem az időbeli eltérés áthidalására szolgáló pénzügyi befektetési formák között választ, hanem aközött, hogy vagy azonnal növeli belőle saját állóeszközeit és készleteit, vagy bizonytalan, hogy később egyáltalán rendelkezik-e a be nem fektetett pénzével.

A források felhasználását a költségvetési eszközök alkalmazása és a forrásátadás piaci forgalmának megteremtése mellett befolyásolhatjuk még a kamatpolitikával, illetve a szabályozás monetáris eszközeivel — a gazdaságpolitika mindenkori céljaihoz igazítva ezeket.

A gyakorlat szintjére leszállva természetesen a fejlesztési alapképzés és a fejlesztési lehetőség nem azonos fogalmak, hiszen a beruházásoknak csak kisebb része valósul meg teljesen saját forrásból. Még kevésbé szabad az alapképzést csupán a nyereségági fejlesztési alapképzésre redukálni. Az pedig torz képet adna a valóságos helyzetről, ha a gyakorlatban működő és folyamatosan egyre újabb elemekkel gazdagodó eszközáramlási formákat figyelmen kívül hagyánk. A fentiekben mégis vállaltuk ezeket a buktatókat annak érzékeltetése érdekében, hogy a tények tükrében, az eszközáramlás terén eddig elért előrelépés ellenére, még mindig lemaradásban vagyunk. Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy az átadott források forgalmára, mobilizálására a kereteket megteremtve bármilyen jelentős előrelépés lenne is az, nem feltétlenül módosítanánk a jelenlegi helyzetet az alábbi ok miatt.⁹

A naturális terven alapuló állami döntés nagyarányú részvétele a beruházási folyamatban eleve azt eredményezi, hogy az eszközáramlásnak csak kisebb része jöhet létre vállalatok között közvetlenül vagy a bank közvetítésével. A központosított jövedelem nagyobb részt az eredményesen gazdálkodóktól elvont jövedelem. Az állami döntés alapján létrejövő beruházásoknál pedig a jövedelmezőség sok esetben nem a legfontosabb szempont. Így egyrészt némileg érthető a jövedelmezőség és a beruházások elosztásának gyakorlatban tapasztalt divergenciája, de az is világos, hogy ezen a vállalatok közötti eszközáramlás formáinak jelentős bővítése önmagában nem sokat változtatna. De nem csak a beruházások összetétele, hanem abszolút színvonala is fontos. Ugyanis alacsony felhalmozási hányadra törekvő gazdaságpolitika a vállalati beruházásokat éppen úgy korlátozza, mint az állami döntés alapján létrejövőket. Ez esetben azonban a vállalatoknál olyan mértékű forrásszűkülés jön létre az alacsony felhalmozási hányad végett szükséges nyesegetés következtében, hogy már nem is igen marad mit vállalaton kívül befektetni. Ekkor sincs sok esély arra, hogy a vállalatok közötti eszközáramlás formáinak fejlesztése a hatékonyságot jelentősen javítsa. Változatlanul igaz viszont, hogy enélkül elképzelhetetlen a hatékonyság javulását eredményező struktúraátalakulás.

(Beérkezett: 1985. március 5-én.)

⁹ Az alább következő megjegyzés dr. Gálik Lászlótól származik.

IRODALOM

1. BELSLEY, D. A.: Specification with Deflated Variables and Specious Spurious Correlation *Econometrica*, 1972. 5. sz. 923—927. o.
2. BÉLYÁ CZ I.: Értékesökkenési leírás és vállalati gazdálkodás *Közgazdasági Szemle*, 1983. 9. sz. 1088—1101. o.
3. GÁLIK L.: A normativitás érvényesülése a gazdaságirányításban *Ipargazdasági Szemle*, 1983. 2. sz. 40—58. o.
4. GÁLIK L.: A normativitással kapcsolatos értelmezések és kísérlet a normativitás érvényesülésének körvonalazására. Pénzügykutatási Intézet Kiadványai, 1983. 4. sz.
5. KORNAI J.—MATITS Á.: A költségvetési korlát puhaságáról — vállalati adatok alapján *Gazdaság*, 1983. 4. sz. 7—29. o.
6. NYIKOS L.: Mérhető-e a szabályozóváltozások hatása? *Közgazdasági Szemle*, 1983. 12. sz. 1473—1478. o.
7. RÁDAY L.: A dinamikus vállalatok helyzete az iparban *Közgazdasági Szemle*, 1983. 5. sz. 556—562. o.
8. RÉBAYNÉ dr. MÁTÉ G.: A vállalati és szövetkezeti mérlegbeszámolóok felhasználása a népgazdasági mérleg összeállításában és egyéb statisztikai feldolgozásokban *Számvitel és Ügyviteltechnika*, 1982. 4. sz. 135—140. o.
9. TOMPA M.: A vállalati gazdálkodás elemzése PM Szervezési és Ügyvitelgépesítési Intézet, Budapest, é. n.
10. A mérlegbeszámoló adatszolgáltatásának hasznosítása *Számvitel és Ügyviteltechnika*, 1982. 8—9. sz. 328—334. o.

CONTRADICTIONS BETWEEN THE CURBING OF DEMAND FOR
INVESTMENTS AND THE FIRMS' RAISING OF DEVELOPMENT FUNDS

The study analyses the interrelations between saving behaviour and investment activity of enterprises, relying on the balance-sheet reports of industrial firms for 1982. It shows that the reserve obligations imposed by financial control and the operational characteristics of the channels used for profit taxation produce irrational elements of behaviour. To present these features of behaviour the authors form groups of firms and apply correlation analysis.

ПРОТИВОРЕЧИЯ МЕЖДУ РЕГУЛИРОВАНИЕМ ПОКУПАТЕЛЬНОЙ
СПОСОЧНОСТИ КАПИТАЛОВЛОЖЕНИЙ И РОСТОМ ИСТОЧНИКОВ
РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

Статья анализирует взаимосвязь между созданием предприятиями резервов и капитальными вложениями на основании балансового отчета промышленных предприятий за 1982 год. Статья указывает, что ограничения сбережений в финансовом регулировании, а также особенности функционирования каналов изымания прибыли вызывают иррациональные элементы в поведении. Для демонстрации такого поведения в статье рассматриваются различные группы предприятий и применяются корреляционные расчеты.